

ЗОЛОТНЕ ШИТВО І ТИПОЛОГІЯ РУШНИКОВИХ ШВІВ

Мета роботи полягає у виявленні особливостей золотного шитва в українському декоративному мистецтві; визначенні підходів до класифікації і характеристики основних і оздоблювальних швів у гаптуванні; розкритті типології рушникових швів. **Методологія** дослідження передбачає звернення до порівняльного та типологічного методів на основі міждисциплінарного (культурологічного та мистецтвознавчого) підходу, до загальнонаукових методів (аналізу, історико-аналітичного, синтезу, порівняльного, аналогії). **Наукова новизна** роботи полягає у виявленні подібності і ідентичності рушникових швів і швів у вишивках золотними нитками. **Висновки.** Вишивка золотними і срібними нитками і вишивка рушниковими швами відтворює і зберігає найдавніші традиції і мотиви шиття, збагачується новими ідеями художньо-виражальних методів і засобів, розширює значний вплив на декоративне і ужиткове мистецтво. Дослідження вишивального мистецтва дозволяє стверджувати, що в ньому відбилися найповніше і найяскравіше художня культура, естетичне і духовне мислення українського народу.

Ключові слова: золотне шитво, рушникові шви, вишивальне мистецтво, декоративне і ужиткове мистецтво.

Залевская Мария Николаевна, аспирант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Золотное шитье и типология рушниковых швов

Цель работы заключается в выявлении особенностей золотного шитья в украинском декоративном искусстве, определении подходов к классификации и характеристики основных и отделочных швов в вышивании, раскрытии типологии полотенецных швов. **Методология** исследования предполагает обращение к сравнительному и типологическому методам на основе междисциплинарного (культурологического и искусствоведческого) подхода, к общенаучным методам (анализу, историко-аналитическому, синтезу, сравнительному, аналогии). **Научная новизна** работы заключается в выявлении сходства и идентичности полотенецных швов и швов в вышивках золотными нитками. **Выводы.** Вышивка золотными и серебряными нитями и вышивка рушников швами воспроизводит и сохраняет древнейшие традиции и мотивы шитья, обогащается новыми идеями художественно-выразительных методов и средств, расширяет значительное влияние на декоративное и прикладное искусство. Исследование вышивального искусства позволяет утверждать, что в нем отразились наиболее полно и ярко художественная культура, эстетическое и духовное мышление украинского народа.

Ключевые слова: золотые шитье, полотенецные швы, вышивальное искусство, декоративное и прикладное искусство.

Zalevska Mariya, postgraduate of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts.

Gold embroidery and typology of tow stitches

The purpose of the article is to identify the features of gold thread in Ukrainian decorative art, to determine the approaches to the classification and characteristics of the main and finishing sutures in the process, the disclosure of the typology of towels. The **methodology** of the study involves applying to comparative and typological methods on the basis of interdisciplinary (cultural and artistic) approaches, to general scientific methods (analysis, historical-analytical, synthesis, comparative, analogy). The **scientific novelty** of the work is to identify the similarity and identity of towels and seams in embroidery with gold thread. **Conclusions** Embroidery with gold and silver threads and embroidery with towel seams reproduces and preserves the oldest traditions and motifs of sewing, enriched with new ideas of artistic and expressive methods and means, extends a significant influence on decorative and applied arts. The study of embroidery art suggests that it reflected the most complete and brightest artistic culture, aesthetic and spiritual thinking of the Ukrainian people.

Key words: golden sewing, towels, embroidery, decorative and applied arts.

Актуальність теми дослідження. Золотне шитво є унікальним видом в українському декоративному мистецтві. Мабуть, в жодній країні світу немає стільки вишивальних візерунків, орнаментів, технік вишивок, як в Україні. Золотне шитво є складовою частиною вишивального мистецтва, служить культурним надбанням народу. В Україні воно появилось ще в період проживання скіфів і сарматів, але основний розквіт і поширення отримало після прийняття Хрещення на території Київської Русі. Після Хрещення воно досягло своєю вишуканості і краси надзвичайного розвитку. Було відоме в нашій країні і поширилось далеко за її межами. У період відомих історичних, економічних і політичних подій розвиток золотного шитва зазнав утисків. Після прийняття незалежності в Україні відбувається відродження і розквіт унікального феноменального явища в українській культурі – золотного шитва. Воно має значний вплив на розвиток і використання технік вишивки рушникових швів у вишивальному мистецтві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях теми золотного шитва і рушникових швів торкалися науковці Т. Кара-Васильєва, В. Зайченко, Ю. Мельничук, П. Савицький, С. Таранущенко, М. Новицька, М. Манучарова. Утім, порівняння цих видів швів, їхньої подібності не спостерігається у науковій літературі.

Мета дослідження – розглянути види і техніки швів у золотному шитві і порівняти їх з рушниковими швами та здійснити спробу визначення та класифікації.

Основний виклад матеріалу. Вишивка в декоративному мистецтві в Україні була і є одним з найпоширеніших видів творчості. Золотне шитво є цінною складовою української вишивки. Найбільшого поширення і розквіту гаптування набуло в XVI–XVIII ст. Серед творів церковного призначення і предметів, вживаних у побуті верхівкою українського суспільства, широко використовувались традиційні геометричні орнаменти поряд з рослинними. Ужиткові предмети козацької старшини і вельмож, церковні речі і одяг священнослужителів оздоблювались срібною і золотою сухозліткою, шовком, заполоччю. В Чернігівському обласному історичному музеї ім. В. В. Тарновського зберігається велика збірка одягу, простирадл, скатертин, наволок, рушників, церковних речей, оздоблених гаптуванням і техніками виконання за допомогою рушникових швів. Зацікавленість цією значною частиною вишивок розпочалась в період підготовки до XIV археологічного з'їзду, проведеного в 1908 р. у Чернігові. На виставку до з'їзду була зібрана значна кількість експонатів з музеїв Чернігівського єпархіального давньосховища і Чернігівської архівної комісії. Був виданий "Каталог виставки XIV археологического съезда в Чернигове", видрукуваного в 1908 р.

Певний інтерес у українському мистецтвознавстві до вишивки української козацької старшини і церковних речей у 20–30 роках XX ст. виявили вчені і дослідники С. Таранущенко [8], Є. Спаська [7], М. Новицька [3] та ін. На основі аналізу конкретних творів з музеїв і єпархіальних давньосховищ учені показали "шляхи розвитку, художньо-стилістичні, технічні засоби виконання, орнаментальні форми такого унікального явища в українському мистецтві, як вишивка XVII–XVIII століть" [2, 10]. Проаналізовані дослідниками вишиті речі і деталі дають змогу оцінити багатство форм і своєрідність орнаментики, техніки вишивок та витонченість виконання геометрично-рослинних мотивів і візерунків, цінність матеріалу, аналіз колористики вишивальних ниток.

У 1924–1925 рр. всі колекції з етнографічного музею, музею вченої архівної комісії та музею культур, зразки вишивок з єпархіального сховища старожитностей, з власної колекції В. Тарновського були з'єднані в один Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського. В музейній колекції представлені, в основному, фрагменти вишивок на коротких чи довгих вузьких смугах скатерок, простирадл, прошвах наволок, церковних речах, одязі богослужбовому і світському. Вишиті смуги називають крайками або лиштвами. Крім крайок, в музеї зберігаються кілька цілих речей і предметів: підрясники, фелоні, скатерки, простирадла, рушники, спідниці, хустки. Не менш унікальні колекції вишивок золотними нитками знаходяться в інших музеях країни, зокрема в національному музеї українського народного декоративного мистецтва, Національному музеї історії України та інших.

У кінці XVII – на початку XVIII ст. переважно вишивали речі і предмети козацької старшини і української інтелігенції шовком одного кольору: зеленим, чорним, вишневим в поєднанні з гаптуванням срібною та золотою сухозліткою. Збагачення кольорової гами відбулось наприкінці XVIII ст. додаванням до традиційних кольорів жовтого, бежевого і блакитного. Поступово гама кольорів розширюється за рахунок тональних переходів від світлого до темного чи навпаки. В цей час з'являються вишивки гарусом – вовняними яскравими різнокольоровими нитками. Майно козацької старшини і знаті оздоблювалось вишивкою шовком, золотою і срібною сухозліткою, заполоччю (різнокольоровими бавовняними нитками).

Гаптовані речі і предмети, які знаходяться в Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарновського, і гаптовані експонати з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва в Києві дають змогу простежити використання орнаментів у вишивках. Майже всі вони рослинні і складаються в більшості із стилізованих мотивів, подібних до турецьких і іранських. Утворена довгим фігурним зубчастим листям ламана гілка переплітається з мотивами гранату, винограду, ананасу, вміщених у заглибленнях [6, 142]. Судити про творчий підхід гаптувальниць до своєї роботи можна з орнаментальних мотивів гілок з кетягами калини. В орнаментальних схемах використовували зображення у поперечному чи поздовжньому розтині гранату, оточеного пуп'янками і листям. Цей мотив подібний до орнаментів східних тканин. В Європейських орнаментах був поширений мотив тюльпану. Місцеві майстрині трансформували його у дзвоники. З'єднані черешками пара листків і пара дзвоників чи чотири листочки утворювали візерунок у вигляді літери Х. Доповнювались орнаментальні схеми стилізованою великою шишкою, мабуть, зображенням ананасу, інколи поперечний розтин плода гранату трансформувався в багатопелюсткову круглу плоску квітку. Пізніше орнаменти замінювались на композиції з гірлянд і букетів з квітів, листя, черешків. Орнаментальні схеми стали динамічніші, густіші, лаконічніші. Майстрині, намагаючись натуралізувати листя,

квіти, вишивали світлішим кольором від центру, а темнішим по краю або навпаки. Повної натуралізації не відбувалось, але вишивка набувала особливої ніжності, вишуканості. Трапляються поодинокі орнаменти із зображенням дивовижних людських постатей. Козацька старшина любила "орлисті" орнаменти. Зображення двоголових орлів у поєднанні з симетричними рослинними стилізованими букетами і восьмипроменевими зірками можна побачити на скатертках і рушниках. Орнаменти з зображенням орлів прикрашали рушники до середини XIX ст., а подеколи зустрічаються і на початку XX ст. Цікаві групи орнаментів з птахами сиринами на квітучих гілках розміщували на простирадлах чи кінцях рушників. Для придання орнаментам чіткої ясності і виразності, композиції творів мали обрамлення. Основні орнаменти обрамляли вишитими прямими смужками з розміщеними вздовж рослинними елементами – квітки і листочки, трилисники, овальні чи круглі плоди з вусиками, гранати, дзвоники, дволистові гілочки, окремі невеликі букетики, метеликоподібні мотиви, вузелькі гірлянди тощо.

Для вишивок предметів козацької старшини, вельмож і церковних речей використовували тканини різного гатунку і кольорів. Для одягу, покривал, завіс служили дорогі ошатні тканини: оксамит, парча, атлас, шовк, а для виготовлення ужиткових речей (рушників, скатертин, простирадл, наволочок тощо) застосовували майже завжди біле, інколи, як серпанок, тонке полотно, в більшості випадків завезене з Польщі, Німеччини, інших країн. Для вишивання служили срібна і золота сухозлітка, шовкові нитки, бавовняна заплоч і вовняні нитки.

У описах вишитих робіт і предметів козацької старшини немає ніякої інформації відносно техніки виконання, крім слів "вишиваний", "шитий" чи "зашиваний". Але огляд колекції дає можливість визначити техніки вишивок. Більшість робіт виконана двобічною гладдю – коли з лицевого боку і з виворотного утворюється однаковий малюнок. За рахунок покладених стібків у різних напрямках створюється грайливий ефект світлотіні. Особливістю таких вишивок є вишивка за лічбою. Українські майстрині-вишивальниці використовували різноманітні шви: затяганка, нашитий через один хрестик, шахматка, кутики, качалочки, кривульки, двобічна штапівка, а також різноманітні їх комбінації і поєднання. Такі шви і техніки виконання відомі зараз як рушникові шви. Вони надають орнаментам легкості і прозорості. В літературних джерелах по вишивці існує інформація про близько п'ятдесяти різноманітних рушникових швів. Авторіві пощастило знайти серед численних музейних експонатів і в приватних колекціях і відтворити сімдесят п'ять рушникових швів, які використовували раніше і послуговуються ними зараз. Для утворення чітких контурів всі мотиви в орнаментах часто обшивали стебловим швом або тамбурним швом (шов "ланцюжок"). Золотою чи срібною сухозліткою гаптували центральні мотиви, серединки квітів способом "в прикріп" по нитяному підстеленню. Було багато різноманітних швів золотного шитва, які перейшли у шви при виготовленні рушників. Деякі дослідники стверджують, що такі вишивки виконували дружини та доньки старшин і священників, але трудомісткі візерунки для панів вишивали селянки в майстернях, створених при панських маєтках. Нерідко унікальні шедеври золотного шитва створювались в монастирях. Висока якість виконання речей і предметів говорить про майстерність і професіоналізм майстрів.

У кінці XVIII ст. вишивка виходить із використання в козацької старшини, занепадає, але поширюється і розвивається між простими людьми. Вплив тенденцій вишивки періоду козацької доби спостерігається в народній вишивці в XIX і XX ст. Дослідник П. Савицький стверджує, що розвиток орнаментів, тонке художнє відчуття, художній бездоганний смак в оформленні вишитих скатерок, простирадл, рушників, запон належить віддати представницям козацької старшини [5]. Завдяки їм і вмільм народним майстриням появились, утвердились і розквітають рушникові шви для оздоблення відомих в Україні і за її межами славнозвісних рушників. Достовірних документів не вдалося розшукати відносно подібності швів золотного шитва і рушникових швів. Вчена М. Новицька у своїх дослідженнях намагалась ідентифікувати ці шви [4]. Рушникові шви виконуються лічильними двосторонніми швами, а шви золотними нитками прокладаються на лицьовій поверхні тканини, а з виворотного боку металізовані нитки закріплюються бавовняними, шовковими чи синтетичними нитками. Золоті і срібні нитки високовартісні, тому українські майстрині використовували талант, вміння і кмітливість, вишиваючи бавовняними, шовковими чи лляними нитками подібними швами візерунки, схожі на золотне шитво. Краса і лаконічність візерунків і орнаментів залежить від правильного вибору тканини, вишивальних ниток, вірного рахунку ниток при вишиванні, майстерності і таланту вишивальниці. Розмірковуючи над причиною таких явищ і станом вишивального мистецтва, варто погодитись з тим, що мистецькі таланти вишивальниць досягли геніальності при виготовленні ужиткових декоративних предметів і речей в українському мистецтві.

Про традиції вишивального мистецтва, взаємозв'язок і взаємовплив між золотним шитвом і вишиванням українських рушників свідчить виставка, яка відбулась в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва з 13 листопада 2017 р. по 28 лютого 2018 р. з нагоди днів

народження фундаторів колекції музею, етнографів, музеєзнавців М. Ф. Біляшівського і Д. М. Щербаківського. На виставці представлена невелика частина творів зі збірки музею, яка надійшла за час роботи в музеї визначних дослідників в 1902–1927 рр. Вишиті золотними нитками предмети церковного вжитку (фрагменти підризників, поручі, воздухи, покрівці, нашивки на ризи) і вишиті рушники XVIII–XIX ст. вдало відтворюють спорідненість у гаптуванні з використанням подібних швів.

Яскраво і колористично використано рушникові шви в колекції рушників Музею українського рушника Національного історико-етнографічного заповідника в місті Переяслав-Хмельницький. Розташована експозиція в будівлі колишньої Трьохсвятительської церкви, збудованої в 1651 р. Музей українського рушника – унікальний музей, подібного якому важко відшукати в Україні. В колекції рушників збережено українські національні народні традиції у вишивці і водночас розширено глибокий образний зміст з використанням стилістичних напрямків. Цим вишивальне мистецтво піднімається на найвищий художній рівень. Зокрема з приводу класифікації типології вишитих орнаментів на рушниках, стилізації ознак мотивів, дослідник М. Селівачов зазначив, що "геометричний орнамент – це не тип візерунка, в одному ряду з рослинним (фіто-, зоо-, антропоморфним тощо), а лише спосіб його просторового вирішення, що застосовується поряд із способом вільного малюнка, при орнаментальному відтворенні реалій фізичного світу (в тому числі флори й фауни), графічному втіленні узагальнених уявлень, поетичних образів, абстрактних понять" [6, 260].

Наукова новизна. В статті вперше виявлено і розкрито подібність і ідентичність рушникових швів і швів у вишивках золотними і срібними нитками в українській національній вишивці. Висновки. Головною метою даної розвідки є спроба скласти цілісну картину подібності і спорідненості швів у золотному шитві і в рушникових швах. Мотиви, подібні до іконографічних сюжетів, можуть виконуватися вільним розташуванням елементів у малюнках, а також складатися з геометричних фігур правильної форми. Підсумовуючи, зазначимо, що в даній статті досліджено вплив золотного шитва на рушникові шви в українській вишивці.

Література

1. Анри де Мюрал. История декоративно-прикладного искусства от древнейших времен до наших дней. Москва, 1982. 142 с.
2. Вишивка козацької старшини XVII–XVIII ст.: Каталог колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського. Київ: Родовід, 2001. 200 с.
3. Новицька М. Вишивання і гаптування // Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 3: Мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. Київ, 1968. С. 372–380.
4. Новицька М. "Золота вишивка", "Орнамент золотної вишивки Київської Русі" // Статті в журналах. 1960.
5. Савицький П. Об украинской вышивке XVIII века и современном ее возрождении // Черниговская земская неделя. 1914. № 24, 25.
6. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005, 260 с.
7. Спаська Є. Скатерті гетьмана Івана Скоропадського // Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського. 1926.
8. Таранущенко С. Пам'ятки мистецтва старої Слобожанщини. Харків, 1922.

References

1. Anri de Mural. (1982). The history of arts and crafts from the earliest times to the present. [in Russian].
2. Lace of the Cossack elder of the seventeenth and eighteenth centuries. Catalog of the collection of the Chernihiv Historical Museum named after. V. V. Tarnovsky. (2001). [in Ukrainian].
3. Novitskaya M. (1968). Embroidery and wrapping History of Ukrainian art: in 6 t. – Vol.3: Art of the second half of the seventeenth and eighteenth centuries [in Ukrainian].
4. Novitskaya M. (1960). "Gold embroidery", "Ornament gold embroidery of Kyivvan Rus" Articles in journals [in Ukrainian].
5. Savitskyi P. (1914). About Ukrainian embroidery of the XVIII century and its modern rebirth Chernigov Zemsky week [in Russian].
6. Selivachov M. (2005). Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology) [in Ukrainian].
7. Spaska E. (1926). Scattered Hetman of Ivan Skoropadsky Chernigov Historical Museum named after. V. V. Tarnovsky [in Ukrainian].
8. Taranushchenko S. (1922). Pam, pieces of art of the old Slobozhanshchyna [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.03.2018 р.